

УДК 314.17

DOI 10.12958/2227-2844-2022-6(354)-147-152

Приступа Микола Іванович,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри правових та інформаційних технологій
Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»,
м. Хмельницький, Україна.
prystupa_mykola@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1530-1688>

Неклюєнко Тетяна Василівна,

старший викладач кафедри правових та інформаційних технологій
Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»,
м. Хмельницький, Україна.
pchela2458@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3405-3069>

Луцкевич Наталія Іванівна,

доцент кафедри психології та соціальної роботи
Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»,
м. Хмельницький, Україна.
lutskevich1971@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6013-6557>

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: СТАН, НАСЛІДКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Демографічна ситуація, яка визначає довгострокову політичну, економічну і соціальну структуру, відображає соціально-економічний і морального стан суспільства, є інтегральним показником розвитку країни. Однією з головних проблем соціально-економічного розвитку України на сучасному етапі є масштабна демографічна криза, спричинена військовою агресією проти України, що характеризується високим рівнем смертності, особливо в працездатному віці, падінням рівня народжуваності, зростанням зовнішніх та внутрішніх міграційних процесів та, як наслідок, стрімкими темпами скорочення населення. Особливої актуальності ця проблема набуває у сьогоденні умовах. Повномасштабна війна та її негативні наслідки лише поглибили демографічні проблеми, що накопичувалися протягом 30 років: до 24 лютого 2022 р. вони вже були серйозним викликом для Української держави.

Демографічні процеси досліджуються вже не одне десятиліття, адже важко переоцінити їхній вплив на розвиток суспільства та економіки загалом. Значну увагу дослідженню різних аспектів демографічного розвитку приділено у працях таких учених, як: Е. Лібанова, С. Пирожков, О. Гладун, І. Курило, Н. Левчук, В. Стешенко, О. Малиновська, П. Шевчук, О. Петроє, А. Вишневський, А. Злотников, В. Борисов та ін. Аналіз останніх публікацій та досліджень показує, що демографічна ситуація цілком обґрунтовано привертає увагу та викликає занепокоєння політиків, громадськості та науковців.

Метою дослідження є розкриття сучасного стану демографічної ситуації в Україні, виявлення проблем та визначення основних тенденцій розвитку сучасної демографії в умовах воєнного стану.

Демографічна ситуація відображає відтворення населення за його основними структурними елементами у часі та просторі. Забезпечення умов розвитку народонаселення в Концепції (основах державної політики) національної безпеки України розглядається як один з її пріоритетних національних інтересів.

Демографічна криза – стан демореальності, для якого характерна втрата здатності суспільного організму країни до самовідтворення населення у досягнутій якості й кількості. Кризові явища знаходять відображення в негативній динаміці усіх складників демографічних процесів: смертності, народжуваності, міграції.

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України 24 лютого 2022 р. є найбільшою війною в Європі з часів Другої світової. Події останніх місяців свідчать про маніакальне бажання знищити українську націю як у фізичному плані, так духовному. Немає жодних сумнівів, що здійснюється геноцид українського народу, реалізація якого є черговою загрозою соціально-демографічної катастрофи для України, навмисне створеною РФ.

Ескалація воєнного конфлікту призвела до значної кількості поранень, смертей та масової еміграції цивільних осіб, у т. ч. дітей, до пошкодження соціальної, транспортно-логістичної, інженерної інфраструктури цілих регіонів, а також серйозних руйнувань і пошкодження цивільної інфраструктури та житлових будинків. Допомоги потребують десятки мільйонів людей як усередині країни – на окупованих територіях, на звільнених від окупанта і на тих, що не були окуповані, але постраждали від варварських обстрілів і бомбардувань, так і ті громадяни, які виїхали за кордон. Кількість розділених сімей обчислюватиметься мільйонами.

Верховною Радою України та парламентами інших країн сучасні злочини, що вчинені російським режимом в Україні, визнано геноцидом українського народу. Убиті та поранені військові й цивільні, викрадення, гвалтування та катування людей, мародерство, мільйони вимушених емігрантів та внутрішньо переміщених осіб – далеко не повний перелік наслідків злочинів РФ в Україні.

Демографічні проблеми в Україні були ще до війни. Населення почало скорочуватися з 1990 р., коли досягло максимального значення 51,6 млн. За оцінками ООН, у міжнародно визнаних кордонах України у 2022 р. населення становило 43 млн 792 тис осіб.

За цими даними, протягом 1990–2022 рр. Україна втратила близько 10,7 млн людей (понад 20% населення), тоді як Росія – 1,3% населення. За оцінками Держстату від 2019 р., наявна кількість населення в Україні менша, ніж оцінка ООН, та становить близько 37,9 млн осіб.

Тому перед повномасштабним вторгненням РФ демографічна криза в Україні, спричинена російською анексією Криму та окупацією частини Донбасу, а також еміграцією та низьким рівнем народжуваності, призвела до скорочення населення більше ніж на 26% протягом 1990–2022 рр.

Поруч зі скороченням населення чинником демографічної уразливості України є статевовікова структура її населення. В Україні мала кількість дітей та молодих людей порівняно зі старшим поколінням. Це означає, що менше жінок досягатимуть репродуктивного віку в наступні кілька років.

Цей чинник створюватиме проблеми для демографічного відновлення після війни. Навіть якщо жінки матимуть таку саму середню кількість дітей, менше жінок репродуктивного віку означає менше народжень зараз та в майбутньому. У результаті – низхідна спіраль демографічного занепаду.

Графік населення за віком показує два різні демографічні профілі. Один – для людей понад 40 років, народжених тоді, коли в країні народжуваність була вища за рівень заміщення (понад дві дитини на жінку). Другий – який виник у час, коли народжуваність знижувалася і досягла 1,2 дитини на жінку до 2020 р.

Кількість чоловіків 15–19 років – майже вдвічі менша, ніж кількість чоловіків, яким 35–39 років. До того ж у країні дефіцит чоловіків, особливо після 40 років. У 2020 р. жінок віком 40–69 років було на 23% більше, ніж чоловіків.

Демографічна ситуація в умовах сучасного геноциду все більше набуває рис демографічної катастрофи. Прямі втрати загиблими серед цивільного населення вимірюються десятками тисяч (за неофіційними даними, лише в Маріуполі загинуло 87 тис осіб). На війні країна втрачає молодих дорослих чоловіків (за офіційними повідомленнями – до 10 тис станом на середину вересня 2022 р.). За оцінками ООН, близько 7 млн українських громадян, здебільшого жінки та діти, виїхали з України та перебувають зараз за кордоном. Із них близько 2,7 млн українців переміщено, зокрема й насильно, в Росію. 6,9 млн мешканців України були змушені мігрувати в межах України.

Прогнозованим у період війни є падіння народжуваності, рівень якої був катастрофічно низьким ще до вторгнення: у 2021 р. зафіксовано найменше значення цього показника – 7,3%. Сумарний коефіцієнт народжуваності становив 116 дітей на 100 жінок. Також антирекордним є рівень смертності – 18,5%. Відповідно, природне скорочення населення нашої країни минулого року було найбільшим у світі – 11,2%, або 112 осіб на кожні 10 тис мешканців. Це найгірші значення цих показників не лише з часу відновлення незалежності, а й узагалі за весь період після Другої світової війни.

Війна додала нових чинників, які ще більше поглиблюють демографічну ситуацію в країні.

1. Велика кількість загиблих та поранених як серед військових, так і серед цивільних, зокрема й дітей. Згідно з даними Моніторингової місії ООН з прав людини, на 1 листопада 2022 р. в Україні загинуло 6 430 цивільних осіб, 9 865 отримали поранення. Однак фактичні цифри, ймовірно, істотно більші. До прикладу, за оцінками Марка Міллі, очільника Об'єднаного комітету начальників штабів США, від початку повномасштабної війни було вбито близько 40 тис українських цивільних громадян. Від 24 лютого до 23 грудня 2022 р., за даними Офісу Генерального прокурора України, кількість дітей-жертв становить 450, поранених – 867. Уповноважена Президента України з прав дитини зазначає, що депортовано 13 тис українських дітей. За повідомленням МВС України, у цілому за період повномасштабного вторгнення Росія депортувала понад 20 тис українців.

2. Масштабна міграція населення України за кордон є одним із катастрофічних наслідків війни. Кількість біженців з України, зареєстрованих для тимчасового захисту або в аналогічних національних схемах захисту, станом на 8 листопада 2022 р. досягла понад 7,8 млн, зокрема у європейських країнах – понад 4,1 млн.

3. Внутрішня міграція. За даними Міжнародної організації з міграції, внутрішнє переміщення населення України охопило близько 7 млн осіб. Унаслідок масового переміщення людей із регіонів, які тимчасово окуповані або в яких тривають активні бойові дії, змінився демографічний склад деяких областей України. Оскільки велика частина жінок, дітей та підлітків залишила місця постійного проживання, це значною мірою вплинуло на вікову, гендерну та кількісну структуру їх населення. Внутрішня міграція також зумовила низку інших проблем, серед них – безробіття, відсутність належного забезпечення базовими умовами життєдіяльності, якісними освітніми та медичними послугами. Однією з головних проблем є ситуація з безробіттям. За прогнозними даними Міністерства економіки України, до кінця 2022 р. в Україні буде приблизно 2,6 млн безробітних, що майже вдвічі більше, ніж у 2021 р. Головним чинником такої ситуації є зменшення пропозицій щодо працевлаштування на ринку праці: нині у центрі зайнятості зареєстровано 31 тис вакансій, а 2021 р. їх було 70 тис. Відповідно, зараз на робоче місце претендують вісім безробітних, минулого року – чотири особи. Найбільша кількість безробітних жінок зосереджена в регіонах із найвищою чисельністю внутрішньо переміщених осіб, тому там потрібно забезпечити дієву підтримку та належний соціальний захист жінок із дітьми.

Переважає більшість мігрантів – жінки та діти (90%). Міжнародна організація з міграції (МОМ) провела восьмий раунд репрезентативного експрес-оцінювання загального населення України для збору інформації стосовно потоків внутрішнього переміщення та мобільності,

а також для оцінювання місцевих потреб. За результатами цього соціологічного опитування за кордон здебільшого виїхали люди працездатного віку (30–39 років – 42%, 40–49 років – 29%), 83% мають вищу або незакінчену вищу освіту, 30% українських біженців – висококваліфіковані фахівці, 12% – кваліфіковані працівники, 14% – керівники підприємств або підрозділів, 14% – підприємці. Тривалий характер війни, складний період соціально-економічного повенного відновлення держави, руйнування економічної структури України підвищують ризики неповернення додому значної частки цієї категорії населення. Також зменшується кількість молодого населення, що загрожує погіршенням якості демографічного потенціалу країни в майбутній перспективі.

Повернення вимушених мігрантів з-за кордону прямо залежить від тривалості війни, усунення військових загроз із боку Російської Федерації та післявоєнної відбудови України. Адже чим тривалішим є перебування мігрантів за кордоном, тим більша ймовірність облаштування ними свого життя там та переїзду до них родичів з України.

Усе це говорить про існуючі на даний момент та перспективні високі деформації структур населення, що були кризовими ще до вторгнення РФ в Україну. Сьогодні над Україною нависла загроза демографічної катастрофи та геноциду українського народу. У ХХ ст. Україна пережила низку криз та катастроф, пов'язаних з агресією тоталітарних режимів. Однак вони відбувалися на початкових стадіях демографічного переходу, коли зберігався високий демографічний потенціал і важливу роль відігравала традиційна модель демографічної поведінки. Зараз Україна не має потенціалу для повернення хоча б до нульового приросту населення за рахунок механічного або природного руху. Природне зменшення населення та величезна кількість вимушених мігрантів, серед яких висока питома вага дітей та жінок репродуктивного віку, значна кількість молодих чоловіків, які беруть участь у бойових діях, створюють значні прогалини у статевовіковій структурі населення та вкрай негативно позначаються на демографічних процесах відтворення.

Плани та заходи відбудови України у післявоєнний період повинні містити чіткі напрями запобігання катастрофічному скороченню чисельності населення, підвищення його природного та міграційного руху, усунення дисбалансу у статевовіковій структурі населення. Для цього будуть необхідними активні заходи соціально-економічної та демографічної політики, що повинні реалізовуватися за такими важливими напрямками: збільшення народжуваності, збільшення тривалості життя, вирішення проблем активного старіння, стимулювання рееміграції, забезпечення ефективної зайнятості тощо.

Таким чином, сучасна демографічна ситуація в Україні є катастрофічною. Унаслідок військових дій темпи депопуляції вийшли на критичний рівень: збільшення смертності, зменшення народжуваності та масовий міграційний відтік українців.

Після перемоги у війні з РФ в Україні детермінантами подолання демографічної кризи мають стати комплексні позитивні зміни в усіх сферах суспільного життя, які мають бути націлені на системне вирішення демографічних проблем.

Потрібно по-новому сформулювати систему державних пріоритетів та неухильно і вкрай відповідально втілювати їх у життя. Необхідно рішуче завершити задекларовані, але мляво впроваджені реформи в судовій, податковій, правоохоронній, митній політиці, та, врешті, покінчити з корупцією, яка фактично отрує державу і суспільство, зменшує згуртованість (консолідованість) суспільства, тим самим створюючи загрози національній безпеці держави. Потрібно значно поліпшити ефективність функціонування державного апарату на всіх рівнях.

Список використаної літератури

1. Населення України за 2021 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2022. 50 с.

2. Тривалість життя українців нижча, ніж середня у світі – демографи. *Укрінформ* : вебсайт. 2021. 24 червня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3269908-trivalist-zitta-ukrainciv-nizca-niz-seredna-u-sviti-demografi.html> (дата звернення: 23.12.2022).

3. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр. : колективна монографія / за ред. О. М. Гладуна. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2020. 174 с.

4. Війна в Україні забрала життя майже 7 тисяч цивільних – ООН. *BBC news Україна* : вебсайт. 2022. 8 листопада. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63552542> (дата звернення: 23.12.2022).

5. Правозахисники заявляють, що кількість депортованих з України дітей перевищує 50 тисяч. *Укрінформ* : вебсайт. 2022. 7 грудня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3629638-pravozahisniki-zaavlaut-so-kilkist-deportovanih-z-ukraini-ditej-perevisue-50-tisac.html> (дата звернення: 23.12.2022).

6. Буряченко О. В. Відновлення України через діалог усіх українців світу. Об'єднавшись – зробити неможливе, всуперечусьому! *Укрінформ* : вебсайт. 2022. 1 листопада. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3605567-vidnovlenna-ukraini-cerez-dialog-usih-ukrainciv-svitu-obednavsis-zrobiti-nemozlive-vsuperec-usomu.html> (дата звернення: 23.12.2022).

References

1. State Statistics Service of Ukraine (2022). *Naseleння Ukrainy za 2021 rik. Statystychnyi zbirnyk [Population of Ukraine for 2021. Statistical collection]*. Kyiv [in Ukrainian].

2. N.a. (2021). Tryvalist zhyttia ukrainsiv nyzhcha, nizh serednia u sviti – demohrafy [The life expectancy of Ukrainians is lower than the average in the world – demographers]. *Ukrinform: website*, June 24. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3269908-trivalist-zitta-ukrainciv-nizca-niz-seredna-u-sviti-demografi.html> [in Ukrainian].

3. Hladun, O. M. (Ed.) (2020). *Naseleння Ukrainy. Demohrafichni tendentsii v Ukraini u 2002–2019 rr.: kolektyvna monohrafiia [Population of Ukraine. Demographic trends in Ukraine in 2002–2019: collective monograph]*. Kyiv: M. V. Ptukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

4. N.a. (2022). Viina v Ukraini zabrala zhyttia maizhe 7 tysiach tsyvilnykh – OON [The war in Ukraine claimed the lives of almost 7,000 civilians – UN]. *BBC news Ukraine: website*, November 8. Retrieved from: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-63552542> [in Ukrainian].

5. N.a. (2022). Pravozakhysnyky zaiavliaiut, shcho kilkist deportovanykh z Ukrainy ditei perevyshchuie 50 tysiach [Human rights activists claim that the number of children deported from Ukraine exceeds 50,000]. *Ukrinform: website*, December 7. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3629638-pravozahisniki-zaavlaut-so-kilkist-deportovanih-z-ukraini-ditej-perevisue-50-tisac.html> [in Ukrainian].

6. Buriachenko, O. V. (2022). Vidnovlennia Ukrainy cherez dialoh usikh ukrainsiv svitu. Ob'iednavshys – zrobyty nemozhlyve, vsuperech usomu! [Restoration of Ukraine through the dialogue of all Ukrainians in the world. United – to do the impossible, against all odds!]. *Ukrinform: website*, November 1. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3605567-vidnovlenna-ukraini-cerez-dialog-usih-ukrainciv-svitu-obednavsis-zrobiti-nemozlive-vsuperec-usomu.html> [in Ukrainian].

Пристапа М. І., Неклюєнко Т. В., Луцкевич Н. І. Соціально-демографічна криза в Україні внаслідок війни: стан, наслідки та шляхи подолання

Статтю присвячено дослідженню демографічної ситуації, що склалася в Україні в період повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Авторами розкрито демографічні проблеми, які спричинила військова агресія Росії, та визначено перспективи основних показників.

Демографічна ситуація є інтегральним показником суспільного розвитку країни, що відображає її економічний, соціально-психологічний та моральний стан. Визначено, що війна тягне за собою підвищення рівня смертності, зниження народжуваності та погіршення стану здоров'я, зокрема через стреси, несвоєчасне лікування та недоступність якісної медичної допомоги.

Ключові слова: чинники впливу війни, рівень смертності, рівень народжуваності, тривалість життя, природний та механічний рух населення, міграція, відтворення населення, старіння населення, демографічна криза.

Prystupa M., Nekliuienko T., Lutskevych N. Socio-demographic crisis in Ukraine as a result of the war: state, consequences and ways of overcoming

The article is devoted to the study of the demographic situation that developed in Ukraine during the full-scale invasion of the Russian Federation. The authors revealed the demographic problems caused by Russia's military aggression and determined the prospects of the main indicators. The demographic situation is an integral indicator of the country's social development, which reflects its economic, social-psychological and moral state. It has been determined that the war entails an increase in the mortality rate, a decrease in the birth rate, and a deterioration in the state of health, in particular due to stress, untimely treatment, and the unavailability of quality medical care.

Key words: influencing factors of war, mortality rate, birth rate, lifetime, natural and mechanical population movement, migration, population reproduction, population aging, demographic crisis.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 17.11.2022 р.
Прийнято до друку 23.12.2022 р.